

Смультсон М.Л.
Дійсний член НАПН України,
доктор психологічних наук,
професор,
головний науковий співробітник
лабораторії кіберпсихології.
Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України

**Психологічні проблеми цифровізації навчання в науковій школі
Г.С.Костюка**

Анотація. Показано напрямки розробки психологічних проблем цифровізації навчання в науковій школі Г.С.Костюка. Спеціальна увага присвячена результатам дослідження психологічних проблем дистанційного навчання, які проведені послідовниками вченого.

Ключові слова: Г.С.Костюк, концепція саморозвитку особистості, цифровізація навчання, задачний підхід до діяльності, дистанційне навчання.

Maryna Smulson
The full member of the NAES of Ukraine,
Doctor of Psychological Sciences,
Professor,
Principal Researcher of
Department of Cyberpsychology.
G.S. Kostiyk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine.
E-mail: smulson@ukr.net
ORCID iD 0000-0002-9563-3390

**Psychological problems of education digitization at G.S.Kostiuk scientific
school**

Abstract. The directions of the development of psychological problems of education digitization in the scientific school of G.S. Kostyuk are shown. Special attention is paid to the results of research of psychological problems of distance education, which were conducted by the followers of the scientist.

Keywords: G.S.Kostyuk, concept of self-development, education digitization, problem-oriented approach to activity, distance education.

Наприкінці 2024 року Григорію Силівичу Костюку виповнилося б 125 років. Тому в цьому, 2025 році, його учні і послідовники вважають за потрібне подивитися на актуальні проблеми сучасної психології крізь призму його підходів і концепцій, зокрема концепції саморозвитку (саморуху) особистості, запропонованої Г.С.Костюком у другій половині ХХ століття. Концепція саморозвитку особистості Г.С. Костюка сприяє вирішенню

багатьох сучасних психологічних проблем, серед яких і нові актуальні виклики, пов'язані з цифровізацією всіх напрямів діяльності суспільства, і, зокрема, з цифровізацією навчання (про концепцію саморозвитку Г.С.Костюка див. більш докладно: Костюк, 1989; Максименко, Чепелева, Смульсон, 2025; Смульсон, 2010).

Серед багатьох аспектів концепції саморозвитку слід звернути особливу увагу на аналіз співвідношення між навчанням і розвитком, на якому наголошував Г.С.Костюк. Він не повністю погоджувався з тим, що «навчання веде за собою розвиток», вважаючи, що це співвідношення більш складне, що навчання і розвиток взаємополучені. Це твердження Г.С.Костюка про гнучке співвідношення навчання і розвитку має принципове значення для сучасних підходів у психології навчання, зокрема, навчанні дистанційному. Крім того, ця думка набуває принципового значення у наш час, коли поняття «розвиток» тлумачиться по-новому. Сьогодні категорія розвитку має відношення не тільки до розвитку людини, але й до розвитку систем і, відповідно, їх системної самоорганізації. З'явилося поняття точки біфуркації, тобто неповернення. Пройшовши цю точку, будь-яка система, і людина теж, не має можливості повернутися до попереднього стану. Г.С.Костюк нібито передбачив, що сучасна психологія значно більшу увагу приділятиме внутрішнім аспектам розвитку і саморозвитку, аніж середовищним впливам, і відповідно, зробить акцент на індивідуальній траєкторії розвитку, авторстві власного життя. Тому сьогодні ми частіше використовуємо його улюблене поняття «саморозвиток». Саме досягнутий і за можливості усвідомлений саморозвиток є безпосереднім джерелом радості і задоволення від навчання, особливо молоді, дорослих, людей похилого віку. Що саме має усвідомлювати або, інакше, рефлексувати, людина в цьому випадку? Власний саморозвиток, тобто власні необернені, спрямовані, закономірні зміни.

Г.С.Костюк стояв у витоків програмованого навчання, розробки якого розпочалися в шістдесятих роках минулого століття, і принципи якого сьогодні безумовно покладені в основу проєктування дистанційних, цифрових форм навчання. Без досліджень того періоду сучасні підходи до навчання виглядали б недостатньо психологізованими. Для вирішення сучасних проблем дистанційного навчання (мається на увазі не «сліпе», безпосереднє перенесення оффлайнових форм навчання до дистанційного формату, а спеціально розроблені його форми) має принципове значення підхід Г.С.Костюка до програмування навчання (сьогодні в цьому контексті йдеться про проєктування). Він зазначав, що «специфіка програмування полягає в тому, що тут програмується не лише зміст навчання (це здавна робиться), але й навчальний процес, тобто діяльність учнів, спрямована на засвоєння людських надбань. Тим самим відкриваються нові можливості керування даним процесом, усунення наявної в ньому стихійності, підвищення його результативності» (Костюк, 1989, стор. 463). Однак для цього є необхідним правильне розуміння суті процесу навчання.

На думку Г.С.Костюка, необхідним є програмування (читай: проєктування) не тільки змісту, але й самого процесу учіння, тобто діяльності учнів (учіннєвої діяльності), спрямованої на оволодіння знаннями, уміннями і навичками (сьогодні б ми сказали – компетенціями). При цьому він наполягав на тому, що діяльності навчальна (викладача, вчителя) і учіннєва (учня, студента) принципово розрізняються. Він стверджував, що управляти процесом засвоєння учнями можна тільки через їх дії, і педагогів у той період потрібно було в цьому спеціально переконувати. При цьому він наполягав на ретельному врахуванні тих вимог, які зміст навчального предмету висуває до пізнавальної і мисленнєвої діяльності учнів, до вибору оптимальної структури діяльності учня, яка забезпечує ефективне засвоєння. І головне – він вважав, що використання будь-яких технічних засобів навчання (а комп'ютер безумовно відноситься до технічних засобів навчання у широкому розумінні цього слова) обов'язково має не зменшувати, а, навпаки, підвищувати його розвивальний потенціал.

Аналізуючи підходи наукової школи Г.С.Костюка до вирішення психологічних проблем цифровізації навчання, не можна не вказати на багаторічну плідну співпрацю його учнів з фахівцями Інституту кібернетики під керівництвом В.М.Глушкова. Обидва ці корифеї української науки вважали, що в ефективності цифровізації навчання (тоді говорили про комп'ютерне навчання) провідну роль відіграє розв'язування саме психологічних проблем. Команда кібернетиків і психологів (Г.О. Балл, О.М. Довгялло, Ю.І. Машбиць, О.О. Стогній, Є.Л. Ющенко та інші фахівці) працювала над вирішенням актуальних на той момент психолого-педагогічних проблем комп'ютеризації навчання програмістів, з одного боку, та економістів, з іншого. Вона орієнтувалась на підготовку необхідних в той час програмованих підручників зі спеціально спрямованих на розв'язування економічних задач мов програмування, зокрема, з мови програмування КОБОЛ і Розширеної Мови Обробки Даних (РЯОД) для розв'язування економічних задач. Слід зазначити, що мова програмування РЯОД була створена цими фахівцями, зокрема, в контексті запропонованого Г.С.Костюком задачного підходу до діяльності, і відповідала вимозі психологічної комфортності для розв'язування фахівцями саме економічних задач. Останнє було доведено багатьма експериментальними дослідженнями, проведеними в той період.

Подальші дослідження з відповідної проблематики в Інституті психології очолив учень і послідовник Г.С.Костюка Ю.І. Машбиць (Машбиць, 2019). У своїх роботах він приділяв велику увагу проєктуванню комп'ютерного (цифровізованого) навчання (їм розроблена ієрархічна концепція проєктування навчання) і психологічним проблемам дистанційного навчання. Ми зупинимось далі тільки на останньому аспекті.

Ю.І. Машбиць першим показав, що континуум технологій навчання, який використовується у дистанційному навчанні, сприяє майже повній перебудові системи освіти, вводячи можливість асинхронної взаємодії, незалежної від місця знаходження учня; інтерактивної взаємодії учня не

тільки з учителем, але й з усіма партнерами по спільній діяльності, зокрема, з іншими учнями, які перебувають у будь-якій точці світу і входять до віртуальної спільноти, а також надають можливість доступу до віддалених інформаційних ресурсів, тобто бібліотек, експертних і навчальних систем, баз знань тощо. Сьогодні до цього списку ми додаємо системи штучного інтелекту, з якими дистанційно взаємодіють навіть учні молодших класів.

У працях Ю.І.Машбиця переконливо показано особливості спільної діяльності вчителя і учня – аспект, який має принципове значення саме для дистанційного навчання. Він вказував на те, що вчителі і учні (або викладачі і студенти) є членами однієї спільноти, однак виконують різні види діяльності, і, відповідно, мають різні цілі, як найближчі, так і віддалені. Показана також і специфіка функціонування психологічних механізмів навчання в умовах цифровізації навчання, і, зокрема, навчання дистанційного. Нагадаємо, що психологічні механізми навчання Ю.І.Машбиць визначав як теоретичні конструкти, що описують взаємодію між учителем і учнями на діяльнісному рівні. Це механізм зворотного зв'язку, механізм довизначення учіннєвої задачі і механізм динамічного розподілу функцій управління між учителем і учнями (Машбиць, 2019).

Ідеї Г.С.Костюка та Ю.І. Машбиця було покладено у підґрунтя досліджень, які багато років поспіль вела і продовжує вести лабораторія сучасних інформаційних технологій навчання (нині лабораторія кіберпсихології) Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. Так, у монографії «Дистанційне навчання: психологічні засади» (2012) і в подальших дослідженнях лабораторії було, зокрема, показано, що чинниками ефективного дистанційного навчання є відповідний рівень комп'ютерної компетентності всіх учасників процесу навчання, співробітництво учнів та викладачів з багатьма ступенями самостійності і суб'єктності, умотивованість і зацікавленість учнів та викладачів, високоякісність навчального контенту з урахуванням потреб учнів та розумінням чинників їхнього психологічного комфорту і дискомфорту. Дизайн дистанційних курсів має передбачати як асинхронність, так і синхронність, дозволяти спільне, групове навчання і спеціально спроектовану взаємодію у малих групах, телекомунікаційні засоби мають працювати на управління учінням та інші психолого-педагогічні цілі.

А в сучасних складних воєнних умовах, які потребують майже постійного використання методів дистанційного та змішаного навчання, спеціальна увага приділена проєктуванню віртуального освітнього простору розвитку суб'єктності дорослих (Смутьсон та ін., 2024). Створено концепцію проєктування такого віртуального освітнього простору, який забезпечує необхідні психолого-педагогічні ресурси для розвитку суб'єктності дорослих. При цьому віртуальний освітній простір тлумачиться як інтегральна іммерсивна метатехнологія, що забезпечує досягнення цілей навчальної (освітньої) системи та функціонує на принципах цілеспрямованості, активності й ініціативності всіх суб'єктів освітнього процесу. Показано, що теоретико-методологічними засадами проєктування

віртуального освітнього простору розвитку суб'єктності дорослих є проєктувально-технологічна парадигма та концепція ієрархічного проєктування Ю.І. Машбиця. Схарактеризовано особливості проєктування діяльностей суб'єктів освітнього процесу в різних видах дистанційного навчання. З'ясовано різні аспекти і рівні впливу віртуального простору на життя і діяльність українців під час війни.

Загалом можна стверджувати, що психологічно обґрунтований інструментарій дистанційного навчання підвищує можливість самостійного навчання учнів і студентів, сприяє їх саморозвитку. Завдяки дистанційній освіті учні можуть навчатися з власною швидкістю та на власних умовах. Крім того, дистанційне навчання може допомогти учням стати більш самодостатніми, залученими та незалежними, що сприятиме розвитку особистісних властивостей і підготовці їх до праці та життя в цілому, оскільки самонавчання має важливе значення для успіху в навчанні, а також для розвитку суб'єктності.

Список використаних джерел

- 1.Костюк Г.С. (1989). Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ : Рад. школа. 608 с.
- 2.Дистанційне навчання: психологічні засади (2012). Монографія / за ред. М.Л. Смульсон. Кіровоград. Імекс-ЛТД. 240 с.
- 3.Максименко С.Д., Чепелева М.Л., Смульсон М.Л. (2025). Психолог століття (До 125-річчя Григорія Силовича Костюка). Вісник НАПН України, 2025, 7(1). <https://doi.org/10.37472/v.naes>.
- 4.Машбиць Ю.І. (2019). Психологічні механізми і технологія навчання. К. Інтерсервіс. 208 с.
- 5.Смульсон М.Л., Дітюк П.П., Назар М.М., Мещеряков Д.С., Зінченко О.В., Старков Д.Ю. (2024). Проєктування віртуального освітнього простору розвитку суб'єктності дорослих в умовах післявоєнного відновлення України /монографія за ред. М. Л. Смульсон. Київ. 217 с. URL: [https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742738/1/Monograph_Smulson\(Ed.\)_2024.pdf](https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742738/1/Monograph_Smulson(Ed.)_2024.pdf)
- 6.Смульсон М.Л. (2010). Концепція саморозвитку особистості Г.С.Костюка і нагальні виклики сьогодення. *Матеріали II Всеукраїнського психологічного конгресу, присвяченого 110 річниці від дня народження Г.С.Костюка (19-20 квітня 2010 року)*. Т.П. К.: «Інформаційно-аналітичне агентство». С.324 – 327.